

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 1, p. 115-130, February 2012

PERFORMANS TEORİYE GÖRE MERSİN FIKRALARININ İCRASINDA ANLATICI, DİNLEYİCİ VE BAĞLAMIN ÖNEMİ

*THE IMPORTANCE OF NARRATOR, LISTENER AND CONTEXT IN THE
RENDITION OF MERSIN ANECTODE IN TERMS OF PERFORMANCE THEORY*

Zeynep İrem FIRATLIGİL

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Abstract

In this study, the anecdotes which are collected from Mersin are examined in terms of performance theory and the importance of narrator, listener and context in the course of rendition are presented. In the folklore studies which were conducted until present day were generally used text based folklore theories. These studies include examination of text which are collected from field, patterns and episodes. The effects of the context of text's creation, the listener and rendition environment were ignored. However, in modern day context based theories preferable rather than text based theories in the study of folklore. In our study, Performance Theory which is a context based theory is used. According to performance theory, folklore studies are alive and they take part as movement in a dynamic process. The texts which are arranged according to performance theory involve narrator, listener and context. In our study, it is tried to present the effects of narrator, listener and context on anecdotes by using the performance theory which is context based theory.

In our study, firstly the meanings which are attributed to the word of "folk" are evaluated according to their historical development, then the birth of folklore is explained. After all, it is mentioned about the difference between text based theories and context based theories. In the continues of our study, information about performance theory that we used as method is given. Then, the importance of context, narrator and listener on anecdotes which are collected from field is explained. In the conclusion part, the importance of performance theory which is a context based folklore study that is used in recent years in Turkish folklore studies on the folklore studies' performance explained.

Key Words : Anectode, Mersin, Context, Performance, Narrator, Listener

Öz

Bu çalışmada Mersin ilinden derlenen fıkralar Performans Teori doğrultusunda incelenmiş ve icra sırasında anlatıcının, dinleyicinin ve bağlamın önemi ortaya konulmuştur. Günümüze kadar yapılan halkbilimi çalışmalarında genellikle metin merkezli halkbilimi kuramları kullanılmıştır. Bu çalışmalar sahadan derlenen metinlerin incelenmesi, motif ve epizotlarının tespit edilmesini kapsamaktaydı. Metnin yaratılma bağlamı, anlatıcısı, dinleyicisi ve icra ortamının metin üzerindeki etkileri göz ardı edilmekteydi. Günümüzde ise halkbilimi çalışmalarında metin merkezli kuramlar yerine, bağlam merkezli kuramlar tercih edilmektedir. Çalışmamızda sahadan derlediğimiz fıkraları incelerken bağlam merkezli bir kuram olan Performans Teori kullanılmıştır. Performans Teoriye göre folklor ürünleri; canlıdır, dinamik bir sürecin içerisinde devinim halinde bulunurlar. Performans Teori'yle birlikte derlenen metinlerin yanında anlatıcı, dinleyici ve icra ortamı da devreye girer. Çalışmamızda bağlam merkezli bir kuram olan Performans Teori kullanılarak anlatıcı, dinleyici ve bağlamın fıkralar üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda öncelikle “halk” teriminin üzerine yüklenen anlamlar tarihsel gelişimi içinde değerlendirilmiş, ardından halkbiliminin doğuşu üzerinde durulmuştur. Daha sonra metin merkezli ve bağlam merkezli kuramların farkına değinilmiştir. Çalışmamızın devamında ise yöntem olarak kullandığımız Performans Teori hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın devamında ise sahadan derlenen fıkraların üzerinde bağlamın, anlatıcının ve dinleyicinin önemine değinilmiştir. Sonuç kısmına geldiğimizde Türk halkbilimi çalışmalarında son yıllarda kullanılmaya başlanan bağlam merkezli halkbilimi çalışmalarından Performans Teori'nin kullanımının halkbilimi ürünlerinin icrası üzerindeki önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Mersin, Bağlam, Performans, Anlatıcı, Dinleyici

Giriş

Performans teorisinin tanımı ve tarihi hakkında bilgi vermeden önce Batı'da ve Türkiye'de halkbiliminin doğuşu ve gelişmesi hakkında bilgi vermenin daha faydalı olacağına inanmaktayım. Gerek Batı'da ve Türkiye'de “halk” teriminin anlamı tarihsel süreç içerisinde farklılık arz etmektedir. 19. yüzyılda yapılan halk tanımı şu an yapılan halk tanımından oldukça uzak bir yerdedi. 19. yüzyılda “halk” tanımı daha çok sınıf farklılığına dayanan bir anlayışla yapılmıştır. Halk teriminin kullanımındaki bu problem üzerine Dundes; Avrupalı bazı toplumlar “halk” terimini bağımsız bir yapıdan çok, bağımlı bir yapı olarak düşünmüş olduklarını ifade eder. Avrupalı toplumlar halkı, medeni ve seçkin grupla tezat içerisinde kabul ederlerken, diğer taraftan da primitif, ilkel topluluklarla da tezat olarak değerlendirmişlerdir (Dundes, 1998:139-140).

Ekici'nin de belirttiği üzere geçmişte halk; okur-yazar bir toplumda cahil kısım olup, seçkin ve aydın zümrenin içinde ona yakın bir yerde yaşadığı düşünülmüştür (Ekici, 2000:2-3). Bu tanımlardan da anlaşılıyor ki halk ne seçkin ve aydın zümreye yakındır ne de ilkel ve vahşi topluma. Halk, seçkin ve aydın zümre ile ilkel kesim arasında, okuma-yazma bilmeyen, taşralı ve köylü olarak tanımlanmıştır. 19. yüzyılda yapılan taşralı ve köylü halk tanımı 20. yüzyılda

yavaş yavaş değişikliğe uğramıştır. Taşralı ve köylü olarak tanımlanan halkın içine yavaş yavaş aydın ve seçkin zümre de katılmaya başlamıştır.

Taşralı, okuma-yazma bilmeyen, köylü olarak tanımlanan “halk” tanımı kabul edilseydi yapılan halkbilimi çalışmalarının sınırları çok dar olacaktı. Halk üzerine yapılan bu tanımlar modern halkbilimciler tarafından reddedilmiştir. Halkın sınırlamasının yapılamayacağı, halkın aile kadar küçük olabileceği gibi, millet kadar da geniş olabileceği belirtilmiştir. Dundes halkı şöyle tanımlamıştır:

Dundes halkı şöyle tanımlamıştır: *Halk terimi en azından ortak bir faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder. Bu grubu birbirine bağlayan faktörün ortak bir meslek, dil veya din olabilir ne olduğu önemli değildir. Bundan daha önemli olan ise, herhangi bir sebebe bağlı olarak oluşan grubun kendisine ait olduğunu kabul ettiği bazı geleneklere sahip olmasıdır. Teorik olarak bir grup en az iki kişiden oluşmak zorundadır, fakat genellikle çoğu gruplar daha fazla kişiden oluşurlar. Grubun bir üyesi diğer bütün üyeleri bilmeyebilir, fakat o kişi gruba ait geleneklerin ortak özünü muhtemelen bilecektir, gelenekler bir grup kimliği hissi vermeden gruba yardım eder* (Dundes, 1998: 143).

Halk üzerine yapılan bu yeni tanımlamaların sonucunda, halkbilimi sadece taşrayı ya da ilkeli araştırma noktasından kurtararak objesi insan olan bir konuma gelmiştir. Çobanoğlu da bunu şu sözleriyle belirtir: *Halkbilimi ve folkloristik en geniş anlamda tanımlanışıyla insan davranışlarını ve geleneklerini çalışarak, objesi olan insanı daha iyi anlamaya ve onun hakkında daha derin bir bilgiye kavuşmak amacıyla on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan bağımsız bir bilim dalıdır* (Çobanoğlu, 2010:19).

Halkbilimi, Batı’da uzun bir süreç sonunda ortaya çıkmış bir bilim dalıdır. Halk kültürünün öneminin kavranması ve folklor ürünlerinin derlenmesi konusunda yapılan çalışmalar 17. yüzyılda başlamıştır. Bu çalışmalar belli bir metot çerçevesinde değil; bilinçsiz bir şekilde yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Halkbiliminin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkması ise 19. yüzyılı bulmuştur.

Türkiye’de folklor teriminin kullanımı ise Avrupa’dan yaklaşık 150 yıl sonrasına rastlamaktadır (Artun, 2005: 11). Halkbilimi çalışmaları 19. yüzyılda Türkiye’de başladığında halkın sadece köyde yaşadığı ve halk kültürünü köyde yaşayan insanların oluşturduğu düşünülmüştür. Halkbilimi çalışmalarının sadece köyden ibaret olmadığının anlaşılması ise Tanzimat dönemini bulmuştur. Bu dönemde Batı’dan yapılan çeviriler folklorun gelişmesinde çok önemli katkılar sağlamıştır.

Halkbilimi çalışmalarının gelişmesine paralel olarak sahadan derlenen folklor ürünlerinin incelenmesi üzerine çeşitli teori ve yöntemler geliştirilmeye başlanmıştır. Sahadan derlenen folklor ürünleri “Metin Merkezli” ve “Bağlam Merkezli” kuramlara göre incelenmeye başlamıştır. Metin merkezli kuramlar sahadan derlenen metinlerin yapısal özelliklerine incelemeye yönelikken bağlam merkezli kuramlar metnin yapısal özelliklerinin yanı sıra metni değerlendirirken icra ortamı, bağlam, anlatıcı ve dinleyici dahil edilmiştir. Böylece metnin yapısı dışında toplumsal işlevlerinin de ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Biz de bu çalışmamızda Mersin fıkralarını bağlam merkezli bir kuram olan Performans Teori’ye göre inceleyeceğiz. Bu yüzden öncelikle Performans Teori’nin tanımı hakkında bilgi vermenin yararlı olacağına inanmaktayım.

Performans Teori Nedir?

20. yüzyılda ortaya çıkan Performans Teori, bağlam merkezli halkbilim yöntemleri içerisindedir. Yaklaşık yüzyıllık bir sürecin sonucunda ortaya çıkan bu teoriye göre, folkloru geçmişin ürünü olmaktan çıkarıp dinamik bir süreç içerisinde ele alır (Çobanoğlu, 2010: 288). Metin merkezli halkbilim kuramları halkbilim ürünlerine sadece bir nesne gözüyle bakmış, onları sadece geçmişin ürünleri olarak düşünmüştür (Maden, 2005: 205). Folklor ürünlerine böyle bir açıdan yaklaşırsa sadece sahadan derlenen ölü metinler olarak görülür. Oysa ki Performans Teori’de folklor ürünleri; canlıdır, dinamik bir sürecin içerisinde devinim halinde bulunurlar. Böylelikle Performans Teori’yle birlikte derlenen metinlerin yanında anlatıcı, dinleyici ve icra ortamı da devreye girer.

Günümüze kadar yapılan metin merkezli halkbilimi çalışmalarının en önemli özelliği bağlamı göz ardı etmeleriydi. Metin merkezli kuramlar çerçevesinde yapılan bu çalışmalar metinlerin sahadan derlenmesi, yazıya geçirilmesi ve yazıya geçirilen metinler üzerinde yapısal incelemelerini yapmak, motif ve epizotlarını bulmakla sınırlı kalıyordu. Metin merkezli kuramlar halkbilimi ürünlerinin canlı ve dinamik yapısını göz ardı etmişlerdir. Performans Teori’ye göre ise folklor; canlı bir süreç olarak görülmektedir (Maden, 2005: 205).

Performans Teori’nin temelini metin, sözel doku ve bağlam oluşturmaktır. Buna göre metin, halkbilimi ürünlerinin herhangi bir bağlamda icra edilen her formuna verilen addır (Akpınar, 2007: 102). Dundes’e göre ise, bir folklor ürününün metni esas itibarıyla bir masalın bir versiyonu veya tek bir anlatımı, bir atasözünün yeniden söylenmesi, bir halk türküsünün okunmasıdır (Çobanoğlu, 2010: 303). Metin her zaman tek ve özeldir. Her metin farklı icracılar tarafından farklı zaman ve mekanlarda yeniden icra edilebilir. Sözel doku ise, metnin dil ile ilgili özelliklerini kapsamaktadır. Kafiye, aliterasyon, asonans, tonlama, vurgu gibi özellikler sözel dokuyu meydana getirmektedir. Sözel dokunun farklı kılınan özelliği ise,

bir halkbilim ürünü bir kültürden başka bir kültüre aktarılabilmesine rağmen sözel dokunun yapısının özelliklerinden dolayı bir dilden başka bir dile çevrilmesinin imkansız olmasıdır. Performans teorisinin en önemli yapı taşı olan bağlam ise, folklor ürününün yaratıldığı, derlendiği, icrasıyla dinleyicisiyle ve söz boyutuyla birlikte bir bütün oluşturduğu özel bir ortamdır (Akpınar, 2007: 104). Bağlam daha açık ifadeyle bir folklor ürünün kim tarafından, ne zaman, nerede ve ne amaçla icra edildiğinin, bu folklor ürünün toplum içinde hangi işlevlerde kullanıldığının ve bu toplum için ne ifade ettiğinin tespit edilmesidir. Bağlamın önemini Malinowski'nin bağlamsız metin ölü metindir sözlerinden de anlayabiliriz. Bağlam değişken bir yapıdadır. Bir folklor ürünün her yeni yaratımı onun yeni bağlamını doğurur. Bir metni incelerken mutlaka onun sözel dokusu ve yaratılma bağlamının bilinmesi gerekir. Anlatıcının içinde bulunduğu bağlam metnin üzerinde etkiye sahiptir. Bu yüzden bir metni değerlendirirken bağlamı, sözel dokusu, anlatıcısı ve dinleyicisi birlikte ele alınmalıdır.

Mersin Fıkralarında Sözel Doku

Sahadan derlenen bir folklor ürünün dilsel özellikleri o metnin sözel dokusunu oluşturur. Sözel dokusal özelliklere kafiye, aliterasyon, asonans, yoğunluk, derinlik, tonlama, yansıma sesler dahil edilebilir (Çobanoğlu, 2010: 302). Sözel dokunun farklı kılınan özelliği ise, bir halkbilim ürünü bir kültürden başka bir kültüre aktarılabilmesine rağmen sözel dokunun yapısının özelliklerinden dolayı bir dilden başka bir dile çevrilmesinin imkansız olmasıdır.

Halkbilimi ürünleri üzerinde sözel doku incelemesi yapılırken dile dayanan bir çalışma olduğu için daha çok dilbilimci tarafından yapılmıştır. Fakat; bir folklor ürününü bütününden ayırıp bir dilbilimci mantığıyla incelemek; metni bağlamından koparmak olacağı için, halkbilimcilerin sözel doku incelemelerini bağlamdan kopmadan bir bütün içerisinde yapmaları gerekir (Akpınar, 2007: 100).

Mersin fıkraları içerisinde yerel ağızla anlam kazanan fıkralardır. Genellikle nüktelerini manzum bölümlere yerleştiren fıkraların manzum kısımlarının başka bir dile çevrilmesi imkansızdır. Mersin'de derlediğimiz "Gelin" adlı fıkrada da nüktesi manzum bölümde olan bu fıkranın sözel dokusunun farklı bir dilde birebir karşılık bulması zordur. Karşılık bulsa bile manzum yapısının bozulma olasılığı yüksektir.

- *Sağır gelin, sığır gelin*

Çorba taşı sağır gelin, demiş

Eski gelin cevap vermiş:

- *Geline bak geline*

Attan inmeden diline

Yedi yıl oldu

Daha söylemedim birine. (K.2) (MF-4)

Mersin’de derlediğimiz fıkralar üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda; Mersin fıkraları tek bir olay üzerinden yola çıkılarak bir durum ifade eden kısa olay metinleridir. Anlatının merkezinde fıkraların genel özelliği olarak tez ve antitez unsuru vardır. Fıkralarda hüküm bildiren cümleler aynı zamanda nüktenin de içinde bulunduğu cümlelerdir.

Sahada derlenen fıkralarda genellikle duyulan geçmiş zaman kipi kullanılmaktadır. Bunun dışında geçmiş zaman yerine nadir de olsa geniş zaman veya şimdiki zaman kullanılmaktadır.

Musalısı dēye biri varmış burada. Eskiden derebeğleri varmış. Beğler almış ifādeyi. (MF-1)

Ben seni mahkemeye vérecem. (MF-1)

Ali Çavuş bir gün Mut’tan geliyormuş. (MF-2)

Bi gün Ali Çavuş Mut’tan geliyormuş. (MF-3)

Cāmide hocā vaaz veriyo, hem de şarap içenleri gınıyor. (MF-11)

Mersin fıkralarında sözel doku incelemesi yaparken fonetik özelliklerinde de bazı değişiklikleri tespit ettik. Bunların içinde en önemlilerinden biri ikinci kişi iyelik eklerinde ve ikinci kişiyle çekimlenen eylemlerde geniz ñ’sinin kullanılmasıdır.

Neden Ramazān ayında yemek yiyoñ, dēmiş. (MF-3)

Adamñ biri (MF-5)

Mersin fıkralarında yöresel ağız özelliklerinden kaynaklanan bazı ünlü ve ünsüz ses değişmelerine rastlanmaktadır. Bunlar şöyledir:

k>ğ değişimi: *gaveye (MF-5), gumandan (MF-2), gocasıyla gonusmamış (MF-4);*

v>ğ değişimi: *dögerlermiş (MF-2), döğüşüyolar (MF-6), t<d değişimi: daş (MF-8)*

Mersin Fıkralarında Bağlam

Bağlam, folklor ürününün yaratıldığı, derlendiği, icrasıyla, dinleyicisiyle ve söz boyutuyla birlikte bir bütün oluşturduğu özel bir ortamdır (Akpınar, 2007: 104). *Bağlam basit teknik anlayış içerisinde, toplanılan “metin”in yeri hakkında esas veriyi, kaynak kişinin hayatı, sosyo-geçmiş, genel olarak halk bilimindeki ustaları, özellikle kendisinden derlenen ürünün orijini, kendisinin ortaya koyduğu icralar (kendi kendine ve başkalarıyla), ürünün*

anlamı üzerinde kaynak kişinin yorumlarını ihtiva eder. Bağlam aynı zamanda eğer mümkünse seyirci ve icracıların davranışının (fotoğraf, film vb.) görsel dokümanlarını, bütün bir tanımını (notlar alma, teyp kaydı) ve otantik icralar hakkında uzman kişinin gözlemine içerir. Ayrıca bağlama ait bilgileri araştırılan toplumların sosyo-ekonomik yapıları, fiziksel ortamı, yöresel tarihi (yeni kurulmuş yerleşim alanı, göçler vs.), kültür coğrafyası (diğer gruplarla ilişkiler, değişiklikler) ve öğrenim yöntemi (ev, okul, kilise ve diğer kuruluşlar) hakkında esas bilgileri ihtiva eder (Honko, 2000: 82).

Fıkraların hangi durumda ne amaçla anlatıldıkları onların işlevleriyle alakadır. Fıkraların işlevini tespit etmek bağlamından bağımsız olarak da yapılabilir. Biz anlatıcıya anlattığı fikrayı hangi ortamda, kime anlattığı sorsak; fikranın işlevi kısmen ortaya çıkabiliriz. Fakat bağlam, işlevden farklıdır. Bağlam tespit edilirken folklor ürününün yaratma anının derlenmesi çok önemlidir. Yaratma anını tespit etmemek bağlamı atlamak demektir. Bir fikranın ilk yaratma bağlamı, aynı zamanda onun öyküsüdür (Akpınar, 2007: 105). Her yaratma, ilk yaratmadan farklıdır ve her yaratma anı, yeni bağlamları meydana getirir.

Mersin fıkralarının ilk yaratma anının tespit edilmesi elbette ki teknik olarak imkansız görünmekle birlikte fıkraların her anlatıcının dilinde yeni bir bağlamda yeniden yaratılması da söz konusudur. Fıkra konusu, zaman, mekan, şahıs ve anlatıcının o anki ruh hali gibi pek çok unsur bağlamın oluşmasında çok önemlidir. Sahadan derleme yaparken aynı fıkraların pek çok yaratılma bağlamına şahit olmamız bağlamın metin üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmamızı sağlamıştır. Anlatılan bir fikranın pek çok farklı bağlamı olmaktadır. Anlatıcı tarafından farklı bağlamlarda anlatılan bir fıkra farklı sebeplerle anlatılmaktadır. Mehmet Kaya adlı kaynak kişimizin anlattığı “Gelin” adlı fikranın iki farklı yaratılma bağlamı bulunmaktadır. Anlatıcımız fikrayı suni bir bağlam olan kahvehane anlatırken ikincisini de evde gelinin kıymetini, ondan duyduğu hoşluğu belirtmek amacıyla gelinini övmek için doğal ortamında bize bu fikrayı anlatmıştır.

İcra sırasında bağlamı etkileyen unsurlardan biri yerel ağız özellikleri yani bölge halkının sahip olduğu kişisel dil kullanımınıdır. Fıkra anlatıcılarının kendilerine özgü üslupları ve anlatım şekilleri vardır. Anlatıcının farklı icralarda kullandığı kelimeler ya da olay kurgusu birbiriyle tamamen uymayabilmektedir. Kazım Kaya ve Mehmet Kaya adlı kaynak kişilerden derlediğimiz “Ali Çavuş’un Uyanıklığı” adlı fıkra buna örnektir. Kardeş olan kaynak kişilerin ikisi de aynı fikrayı bilmektedirler; fakat fıkraların bağlamları farklıdır. Fıkra anlatıcısının kişisel dil kullanımı fıkra üzerinde bazı değişiklikler olmasına sebep olmuştur. Kazım

Kaya'dan derlediğimiz fıkrada hazırcevap bir kişi olan Ali Çavuş içinde bulunduğu durumdan kaçmak için "Abdal" olduğunu iddia etmesinde rağmen Mehmet Kaya'dan derlediğimiz fıkrada Ali Çavuş "Tahtacı" olduğunu söylemektedir. Bu da bize iki anlatıcının dil terminolojisinin farklı olmasının fıkranın üzerindeki etkisini göstermektedir.

Mersin'de alevi ve Sünni kesim bir arada hoşgörü içersinde yaşamaktadır. Böyle bir hoşgörü ortamının göstergesi olarak da "Hz. Ömer ile Bektaşî", "Bektaşî ve Hoca", "Bir Gün Fazla Tutmuş" adlı fıkralar örnek gösterilebilir. Yörede derlediğimiz fıkralarda Alevi yerine Bektaşî kelimesi de kullanılmaktadır. Türkiye'de Alevilik denildiğinde aklımıza gelen ilk isimlerden biri Bektaşîliktir. Bektaşîlik, Hacı Bektaş-i Veli tarafından kurulduğuna inanılan bir tarikattir. Özünde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi taşıyan bir tasavvuf ekolüdür. Her Bektaşî Alevi olduğu halde, her Alevi Bektaşî değildir. Buna rağmen derlenen fıkralarda Alevi kelimesi yerine Bektaşî de denilmektedir. Derlediğimiz fıkralarda Bektaşî'nin Tanrı ile samimi bir üslup içerisinde olması dikkat çeker. Bazı durumlarda ise fıkra anlatıcıları Aleviler hakkında konuşmak ya da Bektaşî fıkraları anlatmak istememişlerdir. Sünni anlatıcılardan derlediğimiz Bektaşî fıkralarında Bektaşî'nin dini inancının zayıflığı eleştirilirken aynı zamanda Sünni inanişına da eleştirel bir yorum vardır.

Derlediğimiz cinsel içerikli ya da müstehcen fıkralar, bayan olmamdan dolayı, ayrıca benim dışında diğer bayanların yanında da anlatılmamaktadır. Bazı anlatıcılar bu tarz fıkraları anlatmaktan kaçınırken Kazım Kaya adlı kaynak kişimiz fıkraların içinde barındırdığı küfürlü sözleri benim yanımda söylemekten çekinmemiştir. Kaynak kişimiz küfürlü kısımları söylemekten çekinmemesine rağmen küfür geçen yerlerde sesini alçaltmıştır. Bu durum bağlamın sunileşmesini engellemiş fıkralar doğal bir bağlam içerisinde icra edilmiştir.

Kahvehane ortamında Kazım Kaya adlı kaynak kişimizle yaptığımız bir derleme sırasında konunun çay ve kahve fiyatlarına gelmesi üzerine kaynak kişimiz bize kahve sahibini göstererek esprili bir dille ve aynı zamanda ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik şartları da eleştirerek "Gaveci" adlı fıkrayı anlatmıştır. Derleme sırasında "Gaveci" fıkrasını dinleyen kahvehane sahibi de bunun üzerine yaşadığı ekonomik sıkıntılardan dert yanmaya başlamıştır.

Fıkralar, anlatıldığı ortamda veya bölgede meydana gelen olaylarla ilgili olmayabilir. Anlatıda meydana gelen durumla alakası olmayan ilgisiz bir başka durum arasında ilgi oluşturularak anlatılan fıkralar da bulunabilir. Kaynak kişimizle yaptığımız derleme sırasında anlatıcı ve dinleyiciler arasında siyasi muhabbet geçtiği sırada Kazım Kaya adlı kaynak kişimiz meclisteki milletvekillerinin halka olan ilgisizliğinden, seçim öncesi verdikleri sözleri tutmayışlarından yakılarak "Meclis Kapısı" adlı fıkrayı anlatmıştır. Osman Bölükbaşı adlı siyasetçimiz "Meclis Kapısı" adlı fıkrada kişiliği ve üslubu ile cana yakın, toplum tarafından

samimi üslubu ile benimsenmiş bir kişilik olarak ortaya çıkmaktadır. Anlatıcı ve dinleyiciler tarafından mecliste çalışmadığı bunun yerine kavga ettiği söylenen milletvekilleri ise fıkra “hayvanlar döğüşüyor” diye tabir edilmiştir.

Mersin ili ve ilçelerinde derlediğimiz fıkralarda “Akıllı Gelin” adlı fıkralara çok sık rastlanmaktadır. Kazım Kaya ve İhsan Koçak adlı kaynak kişilerimizden derlediğimiz “Akıllı Gelin” adlı fıkraların bağlamlarından biri Kazım Kaya adlı kaynak kişimizin evinde yaptığımız bir derleme sırasında anlatılmıştır. Kazım Kaya adlı kaynak kişimizle evinde yaptığımız bir derleme esnasında yöre halkından bazı insanların çok saf ve cahil olduğu, altından kalkamadıkları durumlarda başkalarına başvurduklarını ve kandırıldıklarını ifade etmektedir. Bu tür bir duruma da örnek vermek için “Akıllı Gelin” adlı fıkrayı anlatır. Bu fıkraların genel olay kurgusu ise şöyledir; yöre halkı altından kalkamayacağı bir zorlukla karşılaşır, ne yapacağını bilemezler. Bunun üzerine her zaman danıştıkları akıllı geline giderler. Tabii halk akıllı gelin tarafından kandırılır.

Mersin Fıkralarında Anlatıcı ve Dinleyici

Fıkra icrası, en az iki kişinin bir arada bulunması sonucunda ortaya çıkan sosyal bir olaydır. Bu sosyal olay esnasında anlatıcıların belirli kimlikleri vardır. Bu kimlikler statü olarak ortaya çıktığında, toplum, kişileri statülerine uygun rolleri gerçekleştirmeye zorlar (Akpınar, 2007: 133). Bundan dolayı anlatıcının sosyal kimliği dinleyiciler üzerinde etken bir yapıya sahiptir.

Fıkraların özünü gerçek yaşamdan alan bir olay kurgusuna dayandırmasından dolayı her zaman öğretici bir nitelik taşırlar. Mersin’de yaptığımız saha çalışması sonucunda derlediğimiz fıkralarında gerçek yaşamdan kesitler taşıdığını tespit ettik. Örneğin; İhsan Koçak adlı kaynak kişi icrası sırasında fıkra anlatmaya başlarken “...size başımdan geçen bir olayı anlatayım ya da adamın başına şöyle bir olay gelmiş...” gibi ifadeler kullanmıştır. Bu da bize fıkraların gerçek yaşamdan izler taşıdığının göstergesidir.

Mersin’de fıkra anlatıcılarına nüktedan, fıkracı ya da şakacı ismi verilmektedir. Genellikle bu kişiler toplum içinde sevilen, şakacı kişiliklerinden dolayı insanlara takılsalar bile hoş görülen insanlardır. Bu kişiler fıkraları yaşadıkları olaylardan, aile veya arkadaş çevresinden öğrenmektedirler. Kaynak kişilerimizden Kazım Kaya fıkraları anlatırken ilk önce kendine çeki düzen vermekte daha sonra “ size bir fıkra anlatayım” demek yerine “ evvelden duyduğum komik bir olayı anlatayım” demektir. Fıkrayı anlatırken el-kol hareketleri yapmakta, jest ve mimikleriyle fıkrayı bir temsil gibi sergilemektedir. Anlatacağı fıkraların

içinde müstehcen unsurlar olmasına rağmen bunları kadınların bulunduğu icra ortamında anlatmaktan çekinmemektedir. Sadece “kusura bakma bacım” demektedir. Başka bir icra ortamında ise kaynak kişimiz Yaşar Taş, fıkraların içindeki müstehcen kelimeleri icra ortamında bayan bulunduğu için söylemekten kaçınır ve kendi tabiriyle açık saçık fıkraları kadınların bulunduğu ortamlarda anlatmadıklarını belirtir.

Anlatıcı icraya başlarken genellikle “bir gün, bir zamanlar” gibi belirsiz ifadeler kullanmaktadır. İcra sırasında anlatıcı ses taklitleri yapmasının yanı sıra jest ve mimiklerini de kullanmaktadır. Örneğin; Yaşar Taş isimli anlatıcımız zaman zaman sesini alçaltarak fıkrayı anlatmasına rağmen kimi zaman da ayağa kalkarak elindeki bastonla taklit yapmaktadır. Anlatıcının bu şekilde jest ve mimiklerini kullanması hem dinleyicilerin dikkatlerinin dağılmasını engellemekte hem de fıkraya hareketlilik katmaktadır. Bunun dışında fıkra icrası sırasında anlatıcı baston, sopa, mendil gibi yardımcı unsurlarda kullanmaktadır.

İcra sırasında anlatıcı her zaman bir istek ya da şevkle icrayı yerine getirmemektedir. Bazı icra ortamlarında anlatıcı işinin olduğunu söyleyerek ya da canının anlatmak istemediğini hissettirerek fıkraları kısaltmakta ya da daha önce anlattığı fıkrayı bilmediğini söylemektedir.

Mersin fıkraların icra bağlamları ve dinleyici ortamları genellikle kahvehanelerde arkadaş ortamı içerisinde ya da akrabalar arasındadır. Dinleyicilerin konumu anlatının şekillenmesinde anlatıcıyı büyük şekilde etkilemektedir. Dinleyiciler icra sırasında anlatıcıya fıkraları “hani geçen gün anlattığın şu fıkra vardı ya” gibi ifadelerle hatırlatmaktadırlar. Dinleyicilerin istekli ve heyecanlı halleri anlatıcının şevkini daha da arttırmaktadır. Anlatıcı fıkrayı anlatırken tiyatro sahnesinde bir oyun sergiler gibi taklitler yapmakta, jest ve mimikleriyle bunu desteklemektedir. Birçok kez anlatılan fıkraların dinleyiciler tarafından defalarca anlatılmasının istenmesinin sebebi de bu yüzdendir. İhsan Koçak adlı kişiyle kahvehane ortamında yaptığımız derleme sırasında dinleyicilerin fıkraları dinleme konusundaki heyecan ve isteklerinden dolayı kaynak kişimiz fıkraları istekli ve coşkulu bir şekilde anlatmıştır. Dinleyiciler anlatıcının anlattığı fıkraları birçok kez dinlemelerine rağmen fıkranın sonunu heyecanla bekleyerek kahkahalara boğulmuşlardır. Bunun yanı sıra Kazım Kaya adlı kaynak kişimizle yaptığımız derleme sırasında anlatıcının eşi dışında bir dinleyici kitlesinin bulunmaması anlatıcının performansının düşmesine neden olmuştur. Anlatıcı fıkraları ses taklitlerine başvurmadan, jest ve mimik kullanmadan yalın bir ifadeyle hatta yer yer fıkraları kısaltarak anlatmıştır.

Derleme esnasında ayrıca anlatıyı etkileyen bir diğer unsur da ses kayıt cihazıdır. Çalışmamız da yaptığımız ses kaydının genellikle fıkraların bağlamını etkilemediği tespit edilmiştir. Anlatıcıların ses kaydı yapılmasına alıştıkları gözlenmiştir. Hatta ses kaydı daha iyi

olsun diye kayıt cihazına yaklaştıkları ya da daha yüksek sesle anlattıkları olmuştur. Kazım Kaya adlı kaynak kişimiz pek çok defa “ sesim yeterli mi, daha bağırayım mı?” gibi ifadeler kullanarak ses kayıt cihazından rahatsız olmadığını hatta daha düzgün bir şekilde ses kaydı yapmamıza yardımcı olduğunu göstermiştir. Bazı nadir durumlarda ise anlatıcılar uzun süre ses kayıt cihazının varlığına alışmamışlardır. Mehmet Kaya adlı kaynak kişimizle yaptığımız derleme sırasında anlatıcı “onu (ses kayıt cihazını kastederek) kapatsak olmaz mı ya da sesi mi kaydediyor mu?” gibi ifadeler kullanarak aslında ses kayıt cihazından rahatsız olduğunu belirtmiştir.

Sonuç

Halkbiliminin doğuşundan günümüze kadar yapılan çalışmalarda genellikle metin merkezli kuramlar kullanılmıştır. Metin merkezli kuramlara göre yapılan çalışmalar folklor ürünlerinin yapısını inceleyen, motiflerini ya da epizotlarını ortaya çıkaran çalışmalardan oluşmaktaydı. Bu çalışmaların en büyük sorunu folklor ürünlerinin sosyal hayattaki işlevleri göz önünde bulundurulmadan onları sadece geçmişin ürünleri olarak görüp üzerlerinde metin incelemeleri yapmış olmalarıydı. Metin merkezli kuramlara göre yapılan çalışmaların en büyük eksiği ise folklor ürünlerinin üzerinde bağlamın, anlatıcının ve dinleyicilerin etkisini ortaya koymamış olmasıydı. Bu eksiklik 20. yüzyılda ortaya çıkan bağlam merkezli bir kuram olan Performans Teori ile giderilmiştir. Performans Teori ile birlikte metnin yanı sıra devreye bağlam, anlatıcı ve dinleyici gibi kavramlar girmiştir.

Bu çalışmada Mersin’den derlediğimiz fıkralar Performans Teori doğrultusunda incelenmiştir. Performans Teori’ye göre folklor ürünlerinin üzerinde bağlamın, anlatıcının ve dinleyicinin etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece fıkraların oluştuğu sosyal şartlar, ilk yaratma bağlamları, anlatıcılar ve dinleyiciler, bağlamsal çerçeveleri göz önünde tutulmuştur. Çalışmamızda Performans Teori doğrultusunda incelediğimiz fıkralarda toplumun sosyal yaşantısını, dünya görüşünü ve din anlayışını tespit ederek bunun anlatıcının performansı üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur. Böylece fıkraların farklı yaratılma bağlamları olduğu ve bu bağlamlarda fıkraların anlatılma amaçlarının, işlevlerinin değiştiği belirlenmiştir. Sonuç olarak bağlam merkezli bir kuram olan Performans Teori’ye göre yaptığımız bu çalışmada metnin üzerinde anlatıcının, dinleyicinin ve içinde bulunan yaratılma bağlamının ne kadar etkileyici unsurlar olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Birsen (2007), *Sivas Fıkraları (Yapı, İşlev, Bağlam)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- ARTUN, Erman (2005), *Türk Halkbilimi*, İstanbul, Kitabevi Yayınları
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2010), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, 5.b., Ankara, Akçağ Yayınları
- DUNDES, Alan (1998), Halk Kimdir, (Çev. Metin Ekici), *Milli Folklor*, C.5, S. 37, s. 139-153
- EKİCİ, Metin (2000), Halk, Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme, *Milli Folklor*, C.6, S.45, s. 2-8
- HONKO, Lauri (2000), Halk Anlatısı Araştırma Metodları Bu Metodların Durumu ve Geleceği, (Çev. İsmail Görkem), *Milli Folklor*, C.6, S.45, s.70-85
- MADEN, Pınar (2005), Performans Teori Doğrultusunda Bir Türkünün İncelenmesi “Elimi Sundum Astar”, *Folklor/Edebiyat*, C.11, S.42, s.205-215

Sözlü Kaynaklar

- K.1:** Kazım Kaya, 1934, çiftçi, evli, Mut/ Çortak Köyü, ilkokul, Mut/ Çortak Köyü
- K.2:** Mehmet Kaya, 1937, çiftçi, evli, Mut/ Çortak Köyü, ilkokul, Mut/ Çortak Köyü
- K.3:** İhsan Koçak, 1936, çiftçi, evli, Silifke/ Karakaya, ilkokul, Silifke/ Değirmendere
- K.4:** Yaşar Taş, 1960, çiftçi, evli, Mut, ilkokul, Mut

FIKRA METİNLERİ

MF-1

Musalı'sının Uyanıklığı

Musalı'sı dēye biri varmış burada. Eskiden derebeğleri varmış. Beğler alırmış ifādeyi. Biriyle dövüş olduğu zaman o alırmış ifādeyi. Musalı'sı birine söğmüş. O da demiş ki:

- Ben seni mahkemeye vèrecem.

Gètmış şikāyet etmiş. Baña meselā Çortak'tan¹ Kazım Kaya söğdü.

- Çarşambağın geliñ, ifādeñizi alacam, demiş. Çarşambağın varmışlar. Musalı'sı demiş ki:

- Bey evden çıktığı zaman hemen önüne geç, böğün bizim ifādemizi al, dēyelim, erken verelim gidelim buradan, demiş. Şimdi beğ dışarı çıkmış hemen, davācı olan varmış:

- Böğün bizim ifādemizi al, böğün bizim ifādemizi al. Musalı'sı da demiş ki

*- Lan a*ına goduğumun oğlu! Beği donuna mı s*ıracaksıñ, demiş. Ordan çıksın bizim ifādemizi öyle alsın, demiş.*

Şimdi beğ de tuvalete girmiş, çıkmış.

- Ulan Musalı'sı sen her zamān böyle haklı mı söveñ.

¹ Çortak: Mut'un bir köyü.

- Ben her zamān haklı söverim, dēmiş. Mahkemeñiz beraāt, haydī, dēmiş (K.1).

MF-2

Ali Çavuş'un Uyanıklığı 1

Ali Çavuş bir gün Mut'tan geliyormuş. Deveboynu² dēye bir yer var. Orda yemek yermiş. Ramazān'da eskiden ğumandan, ğaymakam, oruç dutmayan adamları döğerlermiş. Ğaymakam, ğumandan geliyor. Gelmişler

- Niye yemek yiyoñ, utanmıyoñ mu? Ali Çavuş bakmış sağa sola. Develeri görmüş.
- Abdalım ben, dēmiş.
- Ee ne ararsın burada, dēmişler.
- Ben beğlerin devesini güderim, dēmiş (K.1).

MF-3

Ali Çavuş'un Uyanıklığı 2

Çortak'ta Ali Çavuş adıñda saf görünen ama kurnaz bi adam varmış. Bi gün Ali Çavuş Mut'tan geliyormuş. Deveboynu dēye bir yer burada. Oraya yemek yemeğe gētmış Ammā aylardan Ramazān'mış. Neyse oturmuş yemek yerken ğaymakamla, başçavuş gelmiş. Ğaymakam Ali Çavuş'a:

- Neden Ramazān ayında yemek yiyoñ, dēmiş. Ali Çavuş cevāb bulamayınca:
- Ben Tahtacı'yım dēmiş. Ğaymakam:
- Burada ne yapıñ, dēmiş. Ali Çavuş etrafına bakınmış, develeri görmüş. Kurnaz bi adam ya.
- Beylerin devesini güderim, dēmiş. Tahtacı değil tabii (K.2).

MF-4

Gelin

Şimdi bir gelin getirmişler. Gelin 7 sene ne ğaynatasıyla ne ğayınbabasıyla ne de ğocasıyla ğonuşmamış. Sonra üstüne bi gelin daha getirmişler. Adam dēmiş:

- bu āhraz bunu ben napacam. Gelini getirmişler, neyse gelin attan inmiş. Eski söylemeyen gelinin yanına varmış oturmuş. Bi de ortada çorba ğaynıyormuş. Yeni gelin:

- Sağır gelin, sığır gelin
- Çorba taşı sağır gelin, dēmiş
- Eski gelin cevap vermiş:
- Geline bak geline
- Attan inmeden diline
- Yedi yıl oldu
- Daha söylemedim birine.

Bunu duyan ğocası eski gelinin kıymetini anlar ve yeni gelini gönderir (K.2).

MF-5

² Deveboynu: Mut'un bir köyü.

Ėaveci

Adamuñ biri Ėaveye gelmiş bi Ėave içmiş. Çıkarmış beş kuruş Ėoymuş tabāa. Ėaveci dēmiş ki

- Ėave Yemen'den gelir yolları Irak
Beşliğı al da onluğı bırak.
- Adam cevap vermiş:
- Ėave Yemen'den gelir yolları sarp
İdāre etmiyorsa Ėaveyi Ėapat, dēmiş (K.1).

MF-6**Meclis Kapısı**

Bi gün Osman Bölükbaşı'na dēmişler:

- Sen nēye Ėapıda oturuyoñ?
- Yā içerde hayvanlar döğüşüyolar, dēmiş. Baña yer Ėalmadı, dēmiş. Meclisin Ėapısında oturmuş niye içeri girmiyon dēmişler yani. Kavga eden milletvekillerini kastediyor (K.1).

MF-7**Yarısı Sana Yarısı Bana**

Bir gün yolda adamuñ biri yolda yürürken hocāyı görmüş. Hocāya nereye gittiğini sormuş. Hoca da

- Hacca Ėedecem, dēmiş. Hocaya dēmiş adam:
- Sana yirmi Ėoyun vereyim gitme Ėal. Hoca:
- Yok, dēmiş. Adam:
- Kırk Ėoyun vereyim gitme Ėal, dēmiş. Hoca kabul etmiş. Neyse zaman Ėeçmiş. Namāz vakti gelmiş. Hocā cāmide namāzı kıldırılmış.
- İstanbul'dan yola çıktım kırk koyun verdiler baña Allahu Ekber dēyip namāzı kıldırılmış. Tabii cemaāt şaşırılmış.
- Hocā dēmişler, bu nasıl şey bööle. Bööle namāz mı olur yā. Hocayı müftüye şikāyet etmişler. Müftü gelmiş. Yine hocā namāz kıldırarak. Hoca tabii kurnaz, müftüyü görmüş.
- Kırk Ėoyun verdiler bana yarısı sana yarısı bana, dēmiş namāzı kıldırılmış. Cemaāt müftüye sormuş:
- Hocā ne diyor böle, dēmişler. Ezānı yanlış okumuştun amā şimdi dooru okudu, dēmiş (K.4).

MF-8**Akıllı Gelin**

Karakaya köyünde Ėoca bi daş varımış. Bu daş yerinden onacak olursa bütün evleri ezip Ėeçeceğimiş. Bu köyde bi akıllı gelin varımış. Herkes derdini ona danışırılmış. Getmişler akıllı gelinin yanına.

- Akıllı gelin, bu daş yerinden oynarsa bütün Ėöy yıkılacak dēmişler. Bize bi hal çare bul, dēmişler. Akıllı gelin:
- Herkes evinde ne Ėadar yāa varsa alsın, dēmiş.
- Getmişler daşın yanına herkes yāaları sürmüş daşa. Akıllı gelin:
- Bütün köyün köpeklerini çāarın, dēmiş. Köpekler daşın üstünü yalayacak, dēmiş. Yani Ėöpekler daşı yalaya yalaya eritecek (K.1).

MF-9**Akıllı Gelin Bilir Demedik mi?**

Karakayalılar bi gün odun kesmeye gêtmişler. Orada bi deve bulmuşlar. İlk defa görüyolarmış deveyi. Daha önce bööle bi mahlûkatı heç görmemişler. Bunu tutup köye getirmişler. Kimsecikler bilmiyo ne olduğunu. Almışlar bunu akıllı geline getirmişler. Akıllı gelin bilir bunu, demişler. Akıllı geline:

- Biz bööle bi mahlûk bulduk, ne olduğunu bilemedik, demişler. Akıllı gelin:

- Bunu nasıl bilemezsiniz? Bu bööle olur; bundan doğanlar da bööle olur, demiş.

Karakayalılar da

- Akıllı gelin bilir demedik mi biz, demişler (K.1).

MF-10

Hz. Ömer ile Bektâşî

Hz. Ömer'in zamanında Bektâşîler namâz gııarmış.

Hz. Ömer:

- Vatandaş, tadili erkânıyla gıl demiş ve gırbacı Bektâşî'nin sırtına dokandırmış.

Bektâşî öyle bi tekbir getirmiş ki güzel bi namâz gılmaya başlamış.

Hz. Ömer:

- Nasıl deminki gıldığın namâz mu makbûl bu mu makbûl? Demiş.

Bektâşî:

- Ya Ömer deminki gıldığım makbûldü demiş.

Hz. Ömer:

- Niye? Demiş.

Bektâşî:

-Öncekini Allah korkusuyla gılıyordum, bunu gırbac korkusuyla, demiş (K.3).

MF-11

Bektâşî ve Hoca

Bektâşî Cuma namâzına gêtmiş. Câmide hocâ vaaz veriyo, hem de şarap içenleri gınıyor. Bektâşî can kulağıyla dinlemeye başlamış, hocâ

- Şarap içenler öbür tarafta her türlü cezâ görecek. Şarap içmeyenler her türlü sefâyı sürecek. Her birinin emrine kırk hürî vèrilecek.

Hurileri anlatmış durmuş.

- Şarap içenlerinse içtikleri her şişe şarap, köprüden geçerden boyunlarına asılacak, demiş. Bektâşî dayanamamış, seslenmiş:

- Hocâ efendi şişeler dolu mu olacak boş mu? Hoca köpürmüş:

- Bre dinsiz sen dolu şişelerle öbür tarafı meyhâne mi sanıyorsun, demiş. Bektâşî boş durur mu kurnaz tabii.

- İyi de hocâ efendii adam başı kırk hürî ile sen de öbür tarafı kerhâne mi sanıyorsun?,

demiş (K.4).

MF-12

Bir Gün Fazla Tutmuş

Ğavede adamlar oturuyorlarmış. Bektâşî'yi görünce ona takılmak istemişler. İlk önce başka birine sormuşlar. Bu arada Ramazân ayıymış.

- Kaç gün oruç tuttun?

- Hastaydım ancak bir gün tutabildim.

Bu sefer Bektâşî'ye sormuşlar, hiç istifini bozmadan:

- Bu arkadaş benden bir gün fazla tutmuş, demiş (K.3).

MF-13

Akıllı Gelin

Eskiden köyün içinde bir gelin varmış, akıllı gelin, dèrler imiş. Ne olursa o geline danışmış. Bir gün buzağının biri su güpüne ğafasını sokmuş çıkaramamış. Geline danışmışlar.

- Gelin böyle böyle bi durum var. Gelin:

- Buzānın ğafasını kesin, dèmiş. Kesmişler ğafası, güpün içine düşmüş.

- Yāv olmadı, gene çıkmadı, dèmişler. Bi daha danışmışlar:

- Güpü ğiriñ, dèmiş. Güpü ğürmüşlar, dana çıkmış. Hem güpden hem buzādan olmuşlar. Akılla geline ğalmışlar. Hesāb èt (K.3).